

УДК 82.09(430):821.111

Хігорова Т.В., аспірантка кафедри англійської філології Запорізького національного університету

Шекспірознавчий дискурс Німеччини XIX століття: механізми інституалізації

Автор статті розглядає основні напрямки діяльності шекспірівського товариства в рамках інституалізації інтересу до спадщини великого англійця в культурній парадигмі Німеччини XIX століття.

The author of the article considers the main directions of the Shakespeare societys activity in the framework of institutalizing interest in the great Englishmans heritage in the cultural paradigm of the XIX c Germany.

У Німеччині з першої половини XIX століття виникає потреба теоретичного осмислення літературного доробку класиків. У контексті стрімкого розвитку самосвідомості нації та в умовах інтенсивного формування основних методологічних засад науки про літературу особливий інтерес викликають ті постаті світового красного письменства, чия творчість є водночас і високим художнім здобутком, і впливовим чинником творення національної культурної традиції. До числа таких постатей належав, насамперед, В.Шекспір, твори якого не лише добре знали представники національної німецької еліти, але й жваво обговорювали та популяризували.

У руслі загального захоплення німців постаттю та творчим доробком Великого Барда існуюча в німецькому культурному ареалі різновекторна рецепція (театральна, читацька, літературно-критична, перекладацька) творчості англійського майстра слова призвела до виникнення шекспірівського товариства. З плином часу діяльність цієї громадської інституції набула світового значення та стала поштовхом до створення й інших подібних інститутів. Слідом за шекспірівським виникають товариства шанувальників Гете, Клейста, Геббеля.

Варто відмітити, що до цього часу залишається поза увагою українських літературознавців розгляд механізмів інституалізації інтересу до Шекспіра в Німеччині, зокрема соціокультурного контексту, в лоні якого виникла думка про створення подібного товариства, а також аналізу основних напрямків його діяльності та значення для подальшого розвитку світового шекспірознавства.

У німецькому ж шекспірознавстві існує декілька робіт, присвячених вивченню як специфіки діяльності товариства в цілому, так і деяким окремим аспектам даної проблеми. Відомий німецький літературознавець Мартін Ленерт у статті “Сторіччя німецького шекспірівського

товариства” [1], залучивши до розгляду протоколи перших засідань, прослідковує особливості становлення і розвитку шекспірівського товариства протягом ста років. Роберт Фрікер у праці “Сторіччя шекспірівського збірника” [2] аналізує характер публікацій, що входили до складу цього видання, яке слугує форумом для спеціалістів та взагалі для небайдужих до спадщини Великого Барда. Значний інтерес становить і дослідження знавця шекспірового доробку Вальтера Томаса “Вільгельм Ехельгаузер – засновник німецького Шекспірівського товариства” [3]. Автор вищезазначеної праці підкреслює особливе значення Вільгельма Ехельгаузера в процесі популяризації творчості англійського майстра слова в Німеччині. Він переконливо демонструє, що цей промоутер німецького шекспірознавства глибоко розумів практичні наслідки своєї ініціативи для культурного розвитку співвітчизників.

Втім, такого роду шекспірівський інститут ані в українському, ані в зарубіжному літературознавстві ще не розглядався у співвідношенні з іншими питаннями, пов’язаними зі специфікою сприйняття творчого доробку Великого Барда в Німеччині. З огляду на це, цілком доцільним здається проаналізувати умови виникнення та специфіку діяльності шекспірівського товариства як своєрідного явища, що корелюється з таким поняттям імагологічного підходу, як “свій” та “чужий”, а також інституалізується в культурному середовищі Німеччини середини XIX століття.

Думається, що є певні підстави стверджувати, що шекспірівський образ, який склався в процесі рецепції в німецькій етнокультурній парадигмі протягом XVIII-XIX століть, має деякі властивості імаго. Оскільки В.Шекспір сприймається ментальністю німецького соціуму XVIII – першої половини XIX століття як геній, що репрезентує не їхню власну, а інокультурну традицію, тобто розглядається як певний інтег-

рований образ, що є водночас близьким, майже “своїм” за певними ознаками і представником чужої культури (за етноспецифічними характеристиками представник англійського Ренесансу), то правомірно розглядати його як один із різновидів “імаго”.

Водночас поступово в процесі активного “входження” Шекспірових текстів до нової комунікативної системи культурного життя Німеччини XIX століття шекспірівський образ перетворюється на літературний концепт.

Таким чином, у німецькому культурному ареалі складається цілком своєрідний, теоретично обґрунтований, емоційно забарвлений, пафосно представлений шекспірівський концепт, що відрізняється своєю оригінальністю та своєрідністю.

Наступним етапом здається доцільним визначити специфіку співвідношення “Свого” та “Чужого” щодо шекспірівської рецепції. В Німеччині великий британець сприймається спочатку як “чуже”, але в тій соціокультурній ситуації “чуже” вважалось кращим за “своє”. Англійський народ має чудову літературну спадщину, добре знану в світі. А Шекспір є яскравим символом англійської художньої традиції, отже, він може допомогти і німецькій нації відродити національну літературу. Пізніше зовсім нівелюється екстраполяція “свого та чужого” стосовно постаті англійського генія. Останнє втрачає свої автохтонні якості, перетворюючись на “своє”, таким чином виникає поняття “unser Shakespeare”.

В середині XIX століття німецька спільнота опинилась під впливом ідей відомих знавців творчості Шекспіра, зокрема Ф.Шлегеля, Г.Гервінуса, Т.Вішера, які були переконані в тому, що саме німецька нація, на відміну від співвітчизників великого англійця, заражених пуританізмом, першою осягнула сутність шекспірівських творів. Топос “наш Шекспір” був ініційований ще Ф.Шлегелем. Він писав: “Шекспір має вважатися нашим, тому що саме ми, завдяки німецькому духові, німецькій старанності і науці зробили його таким” [Цит. за: 4, с. 79]. Показовими в цьому сенсі слугують численні висловлювання діячів культури XIX століття щодо глибинних зв’язків творчого духу англійського майстра слова та духовності німецької нації. Так, відомий літератор Ф.Крейсиг досить красномовно визначав: “Шекспір посіяв родюче зерно свого генію в борону часу, де воно було щедро полите потом німецької інтелектуальної праці та зігрите диханням пробудженої німецької самосвідомості” [5; 6].

Тобто право Німеччини на Шекспіра тепер обґрунтовується не лише статусом “названого сина” спільногерманського походження, що народився в Англії та був відроджений у Німеччині,

а й тим, що саме німці завдяки їхній іманентно властивій національній рисі – здатності до глибокого розуміння мистецтва – змогли посправжньому оцінити його достоїнства і відкрити їх всьому світові.

Відомий поет, драматург XIX ст. Франц Дінгельштедт називає подібне укорінення творчості Великого Барда в німецьку культуру “Nostrifizierung” [6], тобто інституалізацією.

Тож під “інституалізацією” ми розуміємо процес створення онтологічних гарантів, спрямованих на легітимацію і популяризацію наукового та загальнокультурного інтересу до постаті В.Шекспіра, а також на збереження, стимулювання і розвиток рецепції творчості англійського генія у німецькому культурному просторі.

Одним із такого роду онтологічних гарантів виступає шекспірівське товариство, засноване у 1864 р., діяльність якого можна вважати важливим кроком у процесі інституалізації спадщини великого англійця в Німеччині XIX століття.

Очікувалось, що системне і глибоке вивчення творчості англійського майстра слова та її популяризація серед усіх соціальних прошарків суспільних класів сприятиме підйому патріотичних настроїв та інтелектуальному розвитку німецької нації.

Слід наголосити, що заснування товариства 23.04.1864 р. на честь святкування 300 ювілею з дня народження Вільяма Шекспіра, визначалось також бажанням внести більш вагомий, аніж англійські вчені мужі, внесок у справу вивчення творчої спадщини великого драматурга.

Право німців претендувати на ушанування Шекспіра було обумовлене, як вважали відомі представники цієї нації, існуванням у Німеччині більш успішної, аніж в Англії, практики організації святкування. Хоча мету і зміст шекспірівських свят в Англії та в Німеччині визначали по-різному. Англіїці дотримувались тієї точки зору, що творчий доробок Шекспіра навіть без особливих зусиль з боку популяризаторів надзвичайно вагомий. Німці ж, навпаки, намагалися найграндіозніше та найвеличніше організувати ювілеї на честь народження улюбленого англійського майстра слова. Як правило, в Німеччині шекспірівські свята проходилися дійсно на дуже високому рівні: програму складали урочисті промови провідних діячів культури, численні дискусії, а також промовлені або проспівані хвалебні оди, речитативи, а на довершення – декламація поетичних творів, вистави п’єс великого драматурга. Наприклад, у Віденському театрі постановка про шекспірівське життя закінчилась тим, що королева Єлизавета увінчала вінком бюст Великого Барда [4].

Підсумовуючи, зазначимо, що німці домоглися того, до чого закликав президент шекспірівського товариства Герман Ульрічі: “великого

драматурга слід звільнити з полону його епохи, мови й національності, аби він став у гостинній Німеччині тим, ким він вже є: німецьким поетом у найбільш дійсному і повному розумінні цього слова” [7]. Крім того, процес укорінення шекспірівської творчості підтверджувався майже столітньою продуктивною історією рецепції великого англієця в Німеччині, векторність якої змінилася в середині XIX століття. Саме у цей період виникає потреба теоретичного осмислення вже напрацьованого. Тобто змінюються завдання та функції шекспірівської критики: творчість Великого Барда перетворюється на об’єкт наукового дослідження. На передній план виступають питання більш філософської, політичної, аніж художньої релевантності. На цей же період припадає поява перших спроб вивчити історію рецепції Шекспіра в німецькій культурі. Бачиться доцільним обмежитися тим, щоб вказати на деякі, найбільш важливі у цьому сенсі праці німецьких літераторів, які можна розглядати як знаки історизації та систематизації того, що завдяки романтикам перетворилось на німецьку власність. Це, зокрема, “Поступове знайомство Шекспіра з Німеччиною” (1858) Артура Коберштейна [8], “Шекспір у Німеччині” (1843) Адольфа Штара [9], “Шекспір у відношенні до німецької поезії, особливо до політичної” (1844) Теодора Вішера [10].

До речі, план щодо створення шекспірівського товариства був запропонований двома відомими прихильниками творчості Шекспіра: визначним драматургом Францем Дінгельштедтом (1814-1881) та Вільгельмом Ехельгаузером (1820-1902). Перший свої думки щодо можливості заснування шекспірівського товариства виклав у передмові до однієї з робіт під назвою “Штудіювання та наслідування Шекспіра” [6]. Другий, на той час президент крупної газової компанії та великий шанувальник таланту англієця, сформував основні постулати для майбутньої діяльності товариства у манускрипті “Ідеї щодо створення шекспірівського товариства” [11]. Але втілити у життя ідею створення подібного інституту вдалося впливовому в політичних та фінансових колах промисловцю. Акумулюючи низку попередніх висловлювань німецької духовної еліти про Шекспіра як учителя людства, В.Ехельгаузер вважав нагальною потребою включити творчий доробок англієцького драматурга до культурного життя німецького суспільства, докласти зусиль для популяризації творчості великого британця. Він зауважував: “для здорового подальшого розвитку не лише нашої драматичної літератури, а і всього морального та інтелектуального життя нації, розвиток розуміння цього великого апостола гуманності та справжньої життєвої мудрості є просто дійсна необхідність” [11; 10].

Так, у манускрипті “Ідеї щодо створення шекспірівського товариства” В.Ехельгаузер визначив основні напрямки діяльності товариства, серед яких подальша популяризація творчості англієцького драматурга, створення бібліотеки як духовного осередку товариства, видання регулярного збірника наукових праць, щорічні засідання членів, а також театральні постановки п’єс [11].

Цей манускрипт він розіслав тим, хто стояв на чолі маленьких князівств і великих міст. Найактивніше дану ідею підтримала веймарська герцогиня Софі, яка переслідувала мету вдихнути нове життя у відоме своїм історичним минулим місто, яке дримало на той час. У проєкті засновників щодо вибору міста, де буде розташоване правління шекспірівського товариства, зазначалось: “Як центр суспільства і місце правління планується обрати одне з найбільших міст, де пульсує духовне життя і де за підтримки існуючого театру та великого кола освічених вчених мужів віднайде основні і допоміжні засоби для свого функціонування та впливу” [11; 14]. І хоча Веймар у їх задумках не мав усіх необхідних передумов для успішного функціонування товариства, все ж саме він був обраний для постійного перебування правління як місто, дійсно пов’язане з іменами Гете і Шіллера, найбільш відданими прихильниками та популяризаторами шекспірівських творів у Німеччині.

Перше правління складалося з осіб різних за фахом та ступенем причетності до Шекспіра, зокрема: професор, доктор Фрідріх Боденштедт з Мюнхена, професор, доктор Ніколаус Деліус з Бона, генерал інтендант Франц Дінгельштедт з Веймера, професор Людвіг Екардт з Манхейма, доктор Рудольф Готтшаль з Лейпцига, письменник, доктор Ганц Костер з Веймера, професор Лемке з Марбурга, продавець книг доктор Фрідріх Август Лео з Берліна, генеральний директор Вільгельм Ехельгаузер і професор доктор Герман Ульрічі з Гале. Президентом було обрано професора філософії Германа Ульрічі (1806-1884), віце-президентами призначалися Ф.Дінгельштедт і В.Ехельгаузер.

Насамперед, на одному з перших засідань, був прийнятий єдиний правопис прізвища англієцького драматурга “Shakespeare”. Нагадаємо, що навіть Гете у гімні “До дня Шекспіра” (“Zum Schekspers Tag”) використовував досить своєрідний фонетичний варіант імені. А якщо пригадати, що у всьому світі існує близько чверті мільйона статей, монографій, біографій, різноманітних коментарів, то значення єдиної орфографії імені очевидне.

Одним з наступних рішень було створення шекспірівської бібліотеки, яка планувалась у майбутньому як одне з найбільших спеціалізованих зібрань на континенті. Перший внесок на-

дійшов від саксонської герцогині Софі в розмірі 500 талерів, який збільшили заможні члени товариства Ф.Лео та В.Ехельгаузер. Поступово бібліотека перетворилась на осередок духовного життя товариства, а в її колекції є як англійські, так і німецькі видання Шекспірових творів XVII і XVIII століть. Крім того, зібрана література про попередників і сучасників великого поета та про специфіку англійської сцени, а також переклади творів Великого Барда всіма мовами світу.

Важливим моментом засновники вважали і видання шекспірівського збірника – одного з перших у світовому шекспірознавстві науково-популярних видань. Останній набагато старший за аналогічні публікації *Shakespeare Survey* (1848) та *Shakespeare Association Bulletin* (1924) *Shakespeare Quarterly* (1950), що видавалися в Англії та Америці. Першим видавцем і редактором німецького збірника був Ф.Боденштедт, великий прихильник і знавець творчості англійського драматурга. На посаді редактора він перебуває у 1865-1867 рр., потім у 1868-1879 рр. його змінює Карл Єльце.

У протоколі одного з засідань зазначається: “збірник – це центральний орган німецького шекспірознавства, головні завдання якого полягають у дослідженні текстів та аналізі театральних постановок шекспірівських п’єс” [Цит. за: 2; 35]. Тобто передбачалось, що збірник слугуватиме популяризації, а також детальнішому, більш поглибленому вивченню творчості Шекспіра. Планувалось щорічне видання збірника, який би містив у собі насамперед доповіді учасників засідань шекспірівського товариства, але з плином часу з’являлись і нові рубрики. Наприклад, огляд монографій та журнальних статей щодо шекспірівської тематики, виданих за останній рік як у Німеччині, так і за кордоном.

Аналізуючи зміст перших збірників, слід зазначити, що спочатку увага дослідників була сконцентрована на обговоренні вражень від постановок п’єс великого британця, а безпосереднє вивчення текстів залишалось, як правило, на периферії дослідницького інтересу. Думається, що такий розподіл акцентів пояснюється тим, що до збірника включалися статті всіх охочих, кому була близькою творчість англійського драматурга, незалежно від того, чи був автор статті класичним філологом, юристом, поетом, актором, драматургом або шкільним директором. Втім, треба відмітити поступове якісне зростання рівня робіт, що публікувались. На жаль, разом із цим можна також відзначити втрату емоційної забарвленості досліджень, пропонуваних переважно вченими.

Під егідою діяльності товариства почали доволі активно перевидаватися зібрання творів англійського драматурга. Показовим у цьому сенсі є друге видання повного зібрання творів з

грунтовними коментарями і примітками та німецькими анотаціями у 1864 р. за редакцією Ніколауса Деліуса. В подальшому з’явилося декілька видань Шекспірових творів. Серед них варто відмітити дванадцятитомне видання творів за редакцією Г.Ульрічі у 1867-1871рр., десяти томне видання, під редакцією Ф. Дінгельштедта у 1867р. та дев’ятитомне видання під редакцією Ф. Боденштедта у 1867-1871рр. Особливий інтерес представляє двадцятитомне видання В.Ехельгаузера 1870-1878рр., де представлені переробки п’єс великого драматурга для німецької сцени. Крім того, можна відзначити появу першого шекспірівського лексикону Олександра Шмідта, який не втратив своєї актуальності й у наш час [12].

Досягаючи мети як найширшої популяризації творів серед усіх класів суспільства, значне місце відводилося все ж театру. Цілком природно, що саме сцені призначена головна задача – розповсюдження і поглиблення знань про шекспірівську творчість. Адже постановки не лише полегшують розуміння його драм і характерів, але і для переважної частини слухачів виступають єдиним засобом досягнення глибокого розуміння задуму драматурга. Тому вже протягом усього святкового тижня у 1864 р. було інсценовано цикл історичних драм від Річарда II до Річарда III.

Визнання Шекспіра “третім німецьким класиком” зумовило також включення академічного вивчення його творчості до освітніх програм як у школах, так і у вищих навчальних закладах. Так, у 1864 р. в роботі “Англійська мова та література” Карл Єльце [13], учитель міста Дессау і один з майбутніх видавців шекспірівського збірника, пропонує запровадити вивчення англійської мови у школах, а однією з передумов визначення заснування англійських кафедр університетах. Вважалося, що популяризація англійської мови надасть можливість читати неперевершені шекспірівські шедеври в оригіналі. Взагалі це була досить визначна подія, тому що до 70-х років XIX століття англійська мова, на відміну від французької, яка вважалася літературною і використовувалася на дипломатичних прийомах, не вивчалася в навчальних закладах Німеччини, а вживалась частіше при здійсненні торгівельних операцій.

Підсумовуючи, зазначимо, що в Німеччині у зв’язку з інституалізацією шекспірівського концепту виникла нова хвиля інтересу до творчості великого англійця: його твори почали активно перевидаватися, п’єси не сходили зі сцени, з’являлися нові бібліографічні та довідкові видання. До того ж німецьке шекспірівське товариство прагнуло встановити тісний зв’язок між науковим вивченням тексту і сценічною практикою, що знаходило своє відображення на сторінках щорічного шекспірівського збірника.

Загалом кажучи, завдяки заснуванню товариства утверджується укорінення Шекспіра в культурному ареалі Німеччини, що сприяє продовженню діалогу щодо творчої спадщини Великого Барда, розпочатого ще просвітниками. При цьому суттєво змінюються вектори сприйняття творчості великого англійця: шекспірівська кри-

тика стає сама об'єктом теоретичного дослідження, розширюючи межі шекспірознавчого дискурсу. Саме тому наступним етапом цього наукового дослідження може бути ґрунтовний аналіз механізмів структуризації шекспірознавчого дискурсу Німеччини.

Література

1. Lehnert M. Hundert Jahre Deutsche Shakespeare-Gesellschaft // Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft. – Weimar, 1964. – S. 9-54.
2. Fricker R. Hundert Jahre Shakespeare-Jahrbuch // Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft. – Bochum, 1964. – S. 33-67.
3. Thomas W. Wilhelm Oechelhaeuser-Begründer der Deutschen Shakespeare-Gesellschaft. – Siegen, 1964. – 25 s.
4. Habicht W. Shakespeare und die Gruender // Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft. – Bochum, 2000. – S. 74-89.
5. Kreyssig F.A.Th. Ueber die sittliche und volksthuemliche Berechtigung des Shakespeare-Cultus. Festrede bei der Shakespeare-Feier in Elbing am 23.04.1864. – Elbing, 1864.
6. Dingelstedt F. Studien und Copien nach Shakespeare. – Pesth.Hartleben, 1858.
7. Hermann Ulrici "Jahresbericht 1865" // Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft. – 1867.
8. Koberstein A. Shakspeare's allmaehliches Bekanntwerden in Deutschland und Urtheile ueber ihn bis zum Jahr 1773 // Vermischte Aufsätze zur Literaturgeschichte und Aesthetik. – Leipzig, 1858. – S. 165-221.
9. Stahr A. Shakspere in Deutschland // Prutz.R.E.: Literarhistorisches Taschenbuch I. – 1843. – S. 5-88.
10. Vischer F.T. Shakespeare in seinem Verhaeltnis zur deutschen Poesie insbesondere zur politischen (1844) // Kritische Gaenge. – Bd. 2. – Muenchen, 1922. – S. 50-91.
11. Oechelhaeuser W. Ideen zur Gruendung der Deutschen Shakespeare-Gesellschaft (1863). – Siegen, 1963. – 25 s.
12. Schmidt A. Plan und Probe eines Woerterbuchs zu Shakespeare // Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft. – 1866.
13. Elze K. Die englische Sprache und Literatur in Deutschland: Eine Festschrift zur dreihundertjaehrigen Geburtsfeier Shakespeares. – Dresden, 1864.